— Он і депеша біжить, дивіть! Пожди ти, псямать!

Один з трьох санітетів схилився до землі за камінням, готов швирнути ним, як в собаку, але, не знайшовши нічого, погрозив тільки нікчемній чорній фігурці, що гей ворона лопотіла по снігах у сторону бараків, простягнених під самим лісом. .

Хлопець злякано приостав, вони ж метнули собою ще завзятіше через білі завалища, снігові сугови, з хижою насолодою мисливців, що поперетягали в гущавині сильця тугі, з кінського волосся, і спішать почислити, кілько орябків повисло між узлами.

Перший допав бараку Яць Шуліка, отворив двері, аж будьто непроходима пара звалилася на нього, підождав хвилю, облетів очиськами долівку й банти, скрикнув владно:

— Гей, до купелю, баби! Котра остане, за дріт!

— Ану-те, злазіть там з бантів! Чого поставали? — помагали два другі, за порогом.

Ой, пускаються до людей кріпко, підкреслюють власть посеред того люто столоченого бабського квітника, самі ж захищені свяченою лінією свого уряду!

Попадинихи не було досі видно, тепер вона вихилила нагло з-поміж лахміття над печею своє допитливе обличчя і впадинками на матових щоках, засвітила білими зубами її півсміхові, з вагою пішла очима по напасниках:

— Та-а-к? У Різдво та до купелю? В церковці правиться, а ми у пар? А щоб ти більше не діждав гнати! А щоб пі гнав собак, не людей!

— А ти, коли б чемна жона, тут би ти не сиділа! Моя баба сидить в порядку дома! — відгризся Яць дуже делікатно.

Тепер щось таке учинилося, як коли б хто у шипіт жбурнув цілий засів. Поставало проти Яця старе і молоде, мало пазурями тими до очей не лізуть. Судна година.

— А ти, драбе! — нав'язалася до нього дячиха Гарасимовичка. (Вела голоском як по срібній струні...) Ти тут такий цікавий? Ти тут такий гойний? То ти вже забув шанці? Забув, як мадяр меч витягає, а кулі бринять?

Оторопів Яць від несподіванки, оступився кроком, стих.

— Ти б повторив ще раз те саме, ти...— лагідно й на вид зовсім безобидно дораджувала Яцеві бабуся Маслючка, що саме зодяглася до церкви і невістка пришпилювала їй на голові дрібнесенько зрішену перемітку, білу, як цукор, з мудрим шовковим забором. Не діждалася ніякої відповіді, то й не подивилася вже ні на кого, преспокійно перехрестилася перед образами, отворила двері попри самий ніс санітетам і вийшла повагом, як цариця, у тій свиті стародавній, хорошій, з червоними усиками довкола стану...

Се було щось зовсім нове, тому ніхто і не розібрав гаразд, у чім суть, і баби веретенилися далі:

— От ліпше би-сте сінники дали, бо див, що воші по стінах не ходять...

— Дома то щораз божий вереньку визолю, не кручу — кину на пліт у сонце, через хвилю як гладжена! Околот свіжий дам, ряднину з мерви струшу, як ляжу, то аби-м і не їла! Ех, коби-м хоч один раз іще лягла, як ґаздиня! — жебоніла ласо котрась молодиця.

— Не знати, хто то буде за цес мучений нарід... відповідати?.. (Голова у старого Деркача колихалася дрімливо...)

Лопнули сінешні двері — біжать з рейвахом діточі форпости:

— Секційна іде, з книжкою, п'яний!

— Ану-ко, баби, заходьте по дві, щоб ви згоріли!

Пищать люди, не до ладу їм, що вже й казати! Але ради нема та й нема! Мами загортають дітваків, пускаються нав'ючені по скрипучій дорозі з ожеледицею.

— Діду? — уважно, як коли б пробувала ховзку гілляку над проваллям, заговорила, було, Бондариха до свойого сусіда по берлогові підстаркуватого Федька Проня, що цілими днями сновигається, як в дурмані, останком сил дужається з дияволом розпуки, зі споминами. З кожної щілки, у кожнім кутку бачить свій утрачений рай, увесь и цвіті його досмертної любові, увесь в сонці і сивій росі. Рай, який кличе в простір за ним, господарем...

Пронь саме снувався з таємним смислом біля печі і мило промовляв до когось закутаного в хустку головою:

— Ходив-єм до церкви, най Бог прийме, тай-єм змерз. ІЦо грієте?

— Водицю...

— Діду? — знову насмілилася Бондариха.

Зирнув на неї з-під розкошланих брів, припорошених кузкою, тими очима, набіглими кров'ю, мов голодне, смертельно огірчене псисько, і гаркнув:

— Чого?

На поспіхах злебеділа, немов галузка, що обсипає і себе перли поранку.

— До купелі женуть бабів — ви ж видите? Торкніть колиску, як мале заплаче, а?

Осміхнулася довірчиво, будьто клала на стіл могорич:

— Нинька сам Бог у яслах покладений...

Приглянувся молодиці з-під ока, задвигав спеченими губами і прогугнявив з ненавистю:

— А де ж то... тато твоєї дитини? У Петрівку на меду розчіхнувся?

Бондариха не витерпіла: схилилася поривчасто, від одною маху піднесла колисочку з хворостини, обіймила її лівим раменем, правою ж рукою накинула зелену, гей рута, дранку на себе і свій тягар та так вже й пішла за людьми. Картку посіпаки для передачі купальникам застромила за пазуху.

Попадиниха і її кума раз у раз доторкували себе раменами з голодного похмілля.

— Три роки купають, мало не щодругий день, аж йно та одна плінка осталася, що кістки християнцкі держить. Вже тут тої води живим і вмерлим удовіль. Боже, коли б писали раз до Данії на контракти! — банувала стара Хима, ясенівська повитуха.

Попадиниха навчала її:

— Тому купають, кумко, щоби був гендель. Одних сюди провадять під байнетом, других туди на марах несуть. То на се, аби народу менше ставало до миски. Здоровому тут неконтетні, зате до тих, що вже на сконанні, такі приємні, гей муравель до меду.

— ,,'п Tag"— поздоровляли півбосий гурт виселенців німецькі робітники, що йшли зі своїм знаряддям на роботу.

— Най буде і так! — простодушно відповіла Попадиниха, бо не знала, що на таке казати. Потому від неясного приливу опрощення міркувала уголос: чого то тепер всі мов рідні стали, а на бараках одно одному таке ненависне?

— Бо то воно дуріє, гей тота купа песят, що з цілого краю назбігається,— пояснювала Похила Калина.— Свище з голоду та ладокає, а в нім би ся керви не дорізав. Ще інше висвариться тяжко, або сидить, як мушка, ні жиє, ні мре...

Остання в юрбі була Бондариха, дорогою глагоїла дитину. Яке манісіньке, а пручає собою, гей той жучок, обернений долі спинкою!

Вели їх так до купальні, де чорніли вузькі рури коминів і гналася сажа, перемішана з рудими димами. Хтось там отворив знутра побілені двері, і нарід входив у комору з сутим кашлем, тупотом дерев'яників, приповідками. Шипіли з зимна, як раки в кропиві, але живо скидали і себе одежу, в'язали її цупко в клунки і відносили на машину. Був се залізний велетень, що вилискувався на череві білою полосою світла, як кит, обернений боком до сонця. Тепер прибігли зачорнені робітники, отворили засуви, і з нутра машини виїхала залізна прича з ґратами по боках, як куряча кліть. Жбухнули тудою отеє лахміття разом з колискою Бондарихи. Зі свистом і стогоном, неначе душа на покаянні, стала бігти пара крізь сітку рур, поплентаних над якимись збірниками у землі та почерез ліс залізних проводів, простягнених високо над сволоками і

сягаючих у нутро дезинфектора. Стеля шопи, сива від вогкості, блистіла, ніби ледове дзеркало в підземеллі.

У дверях своєї канцелярії станула сестра Вальпурга з яструбиним обличчям, в промінням білого чіпчика; на ній були широкі білі штани, зв'язані щільно нижче кісток, рясна блуза, оперізана ремінцем, і жовтий воскований фартух. Вона пускала нагих жінок по черзі, садовила на лавці перед собою і чесала їх великим кістяним гребенем. Обіч стояла мідниця з водою, там вона струшувала нечисть, а видерті жмутки волосся кидала в отверту піч, де з шипотом згоряли.

Очередь була довга. Дітвори досить, що її треба було стригти. Люди томилися, бо мали місця саме стільки, щоби ноги оперти. Декотрі звернулися до стіни, в сторону церкви, і молилися Богу, бо то рокова днина — другі терли закачанілі рамена і груди або давали ляпанця дітям, що тяжко надоїдали у стужі.

Стара Скрипничка, як срібний полин сива, кріпка і чиста, держалася прямо поміж отсим знівеченим народом. Сиділа на лавці, звернена струнками плечима до німчихи, придержуючи якийсь рубець на грудях, і своєю спокійно піднесеною головою, освіченою мудрими очима, приневолювала до здержаності і шаноби. Тамта поволі, не без здивування, розплітала холодне в дотику, видко, все ще плекане волосся, то Скрипничка миттю відчула настрій, і лице її осіяла кокетлива меланхолія. Осміхнулася молодо у ті дими, іскрами притрушені, і злегенька тремтячи у собі від душевного підйому, перебирала повісма волосся, як коли б струни гарфи, а тоді й заспівала:

— Розплітайтеся, ко-си, Мали-сте гаразд доси...

— Тепер вже не будете! — бурхливо підхопили молоді молодиці, що, коротко побувши з чоловіками, пустили їх від себе на поневірку, на смерть по кавказьких рудокопах, по Албаніях, карпатських западнях, італійських нетрах страховинних... Колишучи головами від нестерпних

споминів, від пристрасних згадок, небожата закривали долонями щоки, по яких плили сльози й темна жага.

— Не брат мій косу розплі-тав.

Де він тоті заплiточки подівав...

Чи на менші сестри подавав?

Чи на тихий Дунай поки-дав...

За співом час біжить, хто більше неспокійний, томиться, докоряє сам собі:

— Християнин, як народиться, то якесь лице має, а тут гей безроги! Дома Нiстер, кожне приємно заховується, а тут мами, діти, баби, всі голі а голі, чисті від рубця до рубця, гей ті хлопи, що стають до бранки...

Маслюччина Марія, нага і гладка, як біла береза, в однім тільки ґердані на гнучкій шиї, несла свої розкішні коси в обох руках.

— Вуйно,— сказала з осміхом до жінки обіч,— чую, сестра хвалить людей, що голови чисті,— пустіть мене опередь себе, може, дасть хустину біленьку?

Жінки зглядалися заздро на її веселу вроду, на волосся, мов розтоплений янтар переснуте крізь пальці, але хвалили і трохи жалували навіть:

— Кілько то таких кіс, як отеє Маріїна, пішло під ножиці, як сестра полакомиться? Коси у світ по панах, дівці ж біла хусточка і гайда на всі вітри, обстрижену!

Скінчила німчиха навісну роботу, нарід грянув у тепло. Купальня загомоніла ляском босих ніг, діточим пискотом і журчанням гарячих струй, що потекли з кранів на долівку. Від землі плив ще холод, то жінки посідали на лавах, підопхавши ноги під себе, як ті равлики, облуплені з черепочків. Діти й собі попри них: оповідали одно одному, хоч зуб на зуб не попадав, що саме тут у церкві перед царськими ворітьми німецька ялинка, уся в чічках та сухо— золоті стоїть...

Не вспіли натішитися розлогим місцем, надбігла сестра; зі шпитальної канцелярії їй телефонували, що на сотім бараці тиф. Блискаючи настовбурченими зубами, нона, як той Бровко гусей, стала заганяти нарід у сусідню комору. По невловимім страху й наглій втомі чулося там близькість роз'яреного до грані залізного велетня.

Замкнула двері на ключ, щоби не заманулося кому втекти, і, вертнувши худим станом, повіялася з подругами здоганяти чужинецьке богослуження.

Холод відразу ущух: стало добре тепло, не загодя ж так гаряче, що люди посхоплювалися з місць, готові бігти, але не було куди. Баба Хима зі своєю задишкою не могла собі найти місця, вона крутилася в колісце й чіпала закарлюченими пальцями стін. За дверима чути ще було голос німчихи, то баба Хима боязко поволоклася туди й заплакала у щілку:

— Ой, спека ж то, спека, сестричко! Здоровля йде марно, голова збавляється. Молодим то виграшки, але нам, сироти, старим?

Тамта не розуміла, але здогадалася і відповіла з-чеська:

— Нічого, нічого, за се ви біленькі!

Жвякнула дверми і пішла геть.

А час тече: люди так в'януть, аж очі більмом заходять під тої жари непосильної. Принишкло все, на ногах стояти не годно. Діти то зразу кричали, як коли б їм хто блекоту завдав, а потім уже сиділи цілком каламутні. Попадали то тут, то там на лави, а то й на долівку, як та риба строєна, що викотиться на берег.

— Уляно?

— А що?

— Відай я вже відси жива не вийду.

— Набилюєш будь-що.

— О Сусе, Уляно! Води!

У двері стали міцно добуватися жіночі п'ястуки. Який десяток баб, перехилених над великим зімлілим тілом, кричав порятунку. Між іншими припала до дверей Бондариха з дитиною в судорогах, маленькому котилася з ротика піна, тільцем струшувало гостро...

Не отворив ніхто. Зате удушливий пар приплив новою струєю, здавив горло, мов у петлі, і кидав людей долів, як той град хліби, що спіли уже під Божу косу. Цить...

Крізь пустарі людської душі, ямами зволочені, крізь руїну й огонь сердечних утрат повіяв тепер Божий легіт, заспокоєний з небес:

— Нагнівалисьмо Бога без міри, люди!

— Ваша правда, Семенишко! Кілько то ми не викликали, кілько добра не прогайнували марно! Цілу божу днину перебудем за чим не треба... Господи, милостив будь мені грішній, душі моїй...

Била груди жменею, навколішках; розплетені чорні шнури волосся зсунулися з-позаду голови, почерез чоло й упали на каяття отеє, як заслона.

Друга, дрібна як хрущик, у тяготі, оповідала пошепки, від зусилля:

— То йшло дев'ять сіл через Карпати, і сторонська жінка покинула у мене пряжу. Незагодя вертає: віддайте, дядино, мою працю! А я забожилася: не виділа я, жінко, від тебе нічого! Через місяць погнали і мене...

Постулювали люди руки як до Отченашу, голоси бриніли чимраз далі уст, ясними ритмами, в яких чимраз менше було землі, кривди і образи.

Старуха, залита росистими слізьми, звинялася комусь— то обіч:

— І сама знаю, що гріх, бо дитина невинна. Треба б за мазухою сокотити, бо сирота, а я йому ні слова доброго...

Сповідаються одні одним, як у розпаленім череві Молоха.

Осунулася навіть міцна Скрипничка — мроїться їй, ніби нони дома, посадила у піч хліби, але не гнітиться, то невістка запалює жмут соломи і тиче в грубу, аж червоний дим сідає на одвірок із циновими тарелями.

А Попадинисі мроїться син, що помер у Араді,— ніби вони удвійку косять, і ячмінь так то рівненько з коси простеляється на нивці! Старий Попадин ходить собі межами, числить полукіпки, руки за чересом — дука, що й казати! Сонічко піднялося високо, легіт ні тінню не заколише...

Бабуся Хима притиснула очі руками від їдкого пуху, і пальці лізли за тими болючими очима у якусь яму глибоку. Під повіками нагризало тяжко, здіймалися в просторах хвостаті зорі й розсипали сліпуче срібло.

Кругом перевалювався шум, зривана мова та зітхання, як після причастя, коли від престола в світлах і цвітах, на крилах фіміаму й золотого мигтіння зривається тричі, чимраз то вище й вище під небеса:

— Спа-си люди Твоя, Господи!

Ліс білих тіл з гострими чертами ребер маячів під незримим подувом, і чимраз далі не було видно нічого у молочному тумані, йно одні обриси рук піднятих угору, мов за небесною росою.

Світ запалився перед бабою Химою: сволоки стали коптіти кривавими бурунами диму, блимати язиками огню, як чистилище у ясенівській церкві, на тій старовічній іконі, де Христос муку приймає...

Ще раз поплenталася Бондариха з конаючим дитятем попід стіни. Хотіла досягнути віконця вгорі, ген, під стелею, та не було як, то й вона кружляла тільки в колісце, як всі, пошпотуючися ховзкими стопами об ховзкі тіла. Ще хвиля — і вона звалилася в куток, дитину зсунула з рук і, відвернувши убік лице, уста, двигнені прошиваючим страданням, поклала на губках дитини свою велику непритомну долоню з срібною вінчальною обручкою вкруг середнього пальця...

Дрогнуло разів зо два і заспокоїлося зовсім.

Якраз у сю пору попід вікна купальні, заслонені ледовими скапами, біг Єремія бараків, з ума зведений на Монтефальконе, у своїм шурпатім гнізді на голові. Підвіси шапки з брудними тороками теліпалися в повітрі по обох боках обличчя, сірого, як попіл, і викривленого слізьми. Прихилений трохи, як той, що готовиться до скоку або бачить у темряві щось зловіще, він обома руками стискав свою трагічну голову й обрабованим із розуму голосом кричав перед себе:

— Кров ллється по Єрусалимі! Кров ллється по Єрусалимі!